

Una empresa de serveis que començà a funcionar al Baix Guinardó

La Societat General d'Aigües de Barcelona durant la República, la Guerra Civil i la Dictadura

Carles Sanz

La Companyia de les Aigües va aterrar a l'actual barri del Baix Guinardó l'any 1868 amb la compra inicial de 15.000 m², que amb els anys va anar augmentant fins arribar als 70.000 m², per tal de construir un dipòsit, inicialment amb el nom de Dosrius. La finalitat era controlar els cabals i evitar interrupcions en el subministrament d'aigua als usuaris. La capacitat va ser de 16.000 m³ i es trobava a una alçada de 93 metres. El servei es va iniciar l'any 1871, dos anys després l'aigua ja arribava a 412 edificis (1).

Posteriorment i per tal d'arribar a tots els barris, especialment a Gràcia i Sant Gervasi, es va construir un altre dipòsit més petit, de 1000 m³ l'any 1886 a la cara sud del turó de la Rovira, dit també Muntanya Pelada, en terrenys de la propietat de can Baró. La sala de màquines electrobombes que feia pujar l'aigua a aquest dipòsit, situat a 200 metres d'alçada, es va instal·lar al costat mateix del dipòsit de Dosrius. Uns anys més tard, concretament l'any 1891, es va construir la casa del Director, d'estil arquitectònic arabitzant i coneguda com la Casa de les Altures al costat mateix d'aquesta sala de màquines. L'any 1984 es va convertir en la seu del Districte d'Horta-Guinardó.

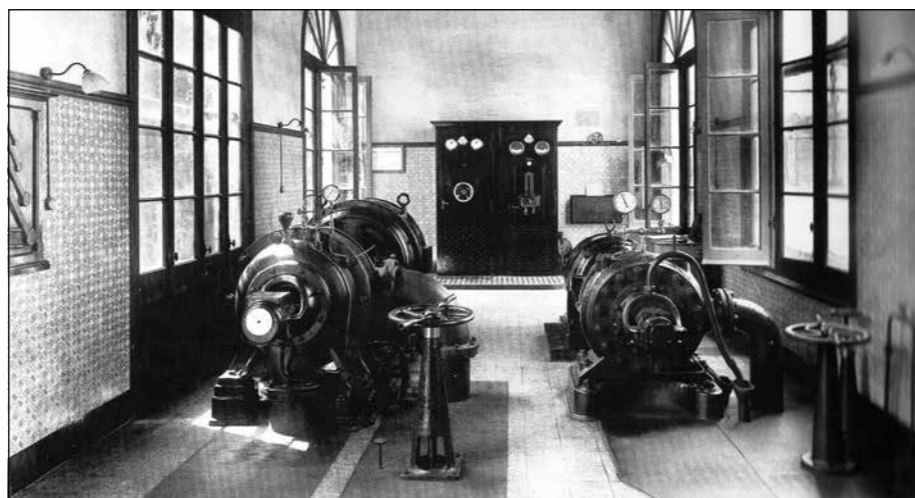
Aquest dipòsit estava envoltat d'una gran extensió de terreny que anava des del carrer Sardenya fins al carrer Thous, limitant al nord amb el carrer Camèlies i al sud amb el camí de la Llegua, actual Ronda del Guinardó. Aquesta enorme extensió és el que considerava la Companyia que necessitava el dipòsit com a mesura de seguretat. Al mateix temps va anar comprant altres parcel·les pels voltants del barri, principalment al carrer Alcalde de Móstoles i a l'actual Ronda Guinardó, també per sobre del carrer San Cirilo, i des d'aquest fins al carrer de la Buena Suerte, tots dos desapareguts, ocupant una part molt important del que avui és el barri del Baix Guinardó.

La Segona República

El dipòsit, com es pot veure a la fotografia, va ser dissenyat amb voltes i separat en dues meitats, per tant de 8.000 m³ cadascun d'ells. A l'any 1934, és possible que per un corriment de terra, les voltes d'un dels dipòsits patís un enfonsament i que la

Construcció del dipòsit de les altures al Parc de les Aigües l'any 1870

Sala d'electrobombes de la central d'Altures, anys 1930

seva restauració suposés una despesa extra important en l'exercici de l'aquell any "... la mayor parte de los gastos, que no tendrán repetición en ejercicios venideros, nos referimos al derrumbamiento de las bóvedas del gran deposito llamado de Alturas, junto a la plaza Sanllehy" (2).

La referència més coneguda per indicar on es trobava el dipòsit era la plaça San-

Uns anys més tard, concretament l'any 1891, es va construir la casa del Director, d'estil arquitectònic arabitzant

llehy, en el límit amb Gràcia. Això és degut a que aquesta part del Baix Guinardó, que havia pertangut a Sant Martí de Provençals i que era coneguda com barri de Muntanya, era una zona agrícola, amb algunes masies allunyades unes de les altres. No hi havia gaire comunicació, amb l'excepció del camí de la Llegua que la travessava de forma horitzontal, i del camí de Lligalbé. Ambdós s'unien a prop del carrer Thous per anar a la zona del carrer Bergnes de les Cases, a la travessera de Gràcia, que es segurament la zona urbana més antiga del Guinardó.

Segons la Companyia, l'any 1934 les seves instal·lacions "se hallan en un para-

Diversos terrenys, numerats, comprats per la SGAB a finals del segle XIX

Confluència del torrent de Lligalbé (a tocar de la paret) amb el camí de la Llegua en una imatge dels anys seixanta. Al fons es pot veure la casa cuartel de la Guàrdia Civil. A la dreta, una entrada alçada d'una casa al carrer Camèlies

ge muy poco vigilado y habitado por gente poco recomendable" (3). Segons podem veure als mapes d'aquesta zona dels anys trenta era una zona molt poc habitada. Per altres documents, sabem que hi havia gent que arribava a robar llenya i productes del camp i hortes que pertanyien a les masies. També en aquells anys l'Ajuntament aprovava nous plans d'urbanització i al mateix temps començava a modificar terrenys de la zona per tal de donar-li continuació als carrers de Gràcia, com era el cas de la prolongació del carrer Camèlies. Això va suposar pujar els nivells "...de las tres calles que circundan Cerdeña, Camino de la Llegua y Thous, elevandose considerablemen-

te el primero sobre las antiguas rasantes, ha quedado mal cercada, porque en mucha parte de su perímetro el muro de cerca es insuficiente para protegerla por su pequeña alzada y en otra parte no existe más que broza y maleza, motivo por el cual dicha finca tiene franco acceso, circunstancia que aprovechan para entrar en ella de día y de noche maleantes y gente poco grata, lo que no es prudente habida cuenta de los grandes intereses que la sociedad posee allí, relacionados intimamente con el servicio público" (4).

Per evitar aquests fets, en aquells anys, la SGAB pagava a la Generalitat un des-
tacament de carabineros per vigilar la

zona que li costava "entre siete y diez pesetas diarias, habiendo invertido solo en esta atención más de diez mil pesetas con motivo de las concentraciones efectuadas después del Seis de Octubre último y que duraron varios meses" (5).

L'any 1935 la Companyia proposa al Ministerio de Gobernación reformar un edifici urbà, del qual era propietària la SGAB al costat mateix de la Casa de les

"... dicha finca tiene franco acceso, circunstancia que aprovechan para entrar en ella de día y de noche maleantes"

Altures, per tal de "habilitarlo para Cuartel de la Guardia Civil, de cabida para diez números y una clase, con lo que contaría con vigilancia segura, evitando de paso esas costosas concentraciones que acostumbra a efectuarse cuando el peligro ha pasado y duran indefinidamente" (6). El Ministerio de Gobernación va aprovar-lo immediatament. D'acord amb les actes que diuen que les obres duraran un quants mesos, deduïnt que la caserna estaria enllestida més o menys a finals de 1935. El pressupost va ser de 45.000 pessetes.

Sobre el tema de l'anivellament dels carrers que envoltaven la finca, el vocal del Consell d'Administració Josep Garí demana permís al Consell per cercar-la "cesando así su actual aspecto de abandono y hasta de menosprecio a los intereses públicos. La ejecución absorbería aproximadamente setenta y cinco mil pesetas, sacrificio que puede ser remunerador, porque cualquier sabotage podría causar perjuicios materiales y personales muy grandes..." (7). També va ser aprovada la proposta. El senyor Garí exposa també que la finca de les Altures ha revaloritzat el seu valor però que hi ha un problema, ja que la part que dona al carrer Sardenya, amb una extensió

Porta d'entrada del grup escolar Ferrer i Guàrdia al recinte de la casa de les Altures a l'actual carrer Ab-el-Kader, el 1937

de 180 metres, no llinda amb la finca degut a què "...entre ella y la calle hay una pequeña faja de terreno que pertenece a Don Anselmo de Riu, teniendo gran interés para la Sociedad la posesión de esta faja, porque con ella tendrían sus terrenos una profundidad de 410 metros fachada a dicha calle, que quedaria enormemente desmerecido en el caso de que pasase dicha faja a otras manos y se edificaria sobre ella." (8)

El mateix passava a la banda contrària, és a dir, a dalt del carrer Thous on una petita feixa, propietat també d'Anselmo de Riu, llindava amb la finca de la Companyia i impedia arribar a la futura plaça Castellana projectada per l'Ajuntament. Es proposa comprar aquestes faixes ja que "la finca gana extraordinariamente de valor si linda con la plaza y lo pierde si queda detrás de edificaciones a construir y que por la poca profundidad del terreno han de ser miserables siempre...sino se corre el peligro de crecer cerca del corazón de la finca, una vecindad de barracas o construcciones miserables que el día de mañana se habrían de adquirir a cualquier precio ya espontaneamente o por decoro o por mandato de la Autoridad, perdiendo al mismo tiempo la oportunidad de dotar a la finca regular de fachada a una nueva calle de extensión". (9)

Finalment la SGAB compra aquestes feixes a Anselmo de Riu per un import de 145.000 pessetes, preu molt inferior al seu valor, que va quedar compensat per haver de cedir per expropiació una part dels terrenys per a la prolongació del carrer Camèlies fins al carrer Thous i també una petita part per construir la plaça Castellana. Aquesta línia de la finca és la que ens ha arribat fins avui per la part de dalt. Així mateix també podem veure a l'inici

del carrer Camèlies després de la Ronda del Guinardó, algunes cases amb la porta d'entrada dos metres més amunt que el nivell del carrer, salvat per unes escales producte d'aquell anivellament. Per la part de baix des de la plaça Alfons X fins al carrer Thous el camí de la Llegua, que feia de frontera amb la finca de la Companyia, fins als anys setanta estava a un nivell més alt, fet que avui encara es pot comprovar. La caserna de la Guàrdia Civil abans esmentada també es trobava uns metres més avall que la Casa les Altures.

La Guerra Civil

A l'inici del procés revolucionari del 19 de juliol de 1936 els membres del Consell d'Administració de la SGAB van fugir de Barcelona. Des de mitjans dels anys vint les condicions laborals dels treballadors de la Companyia eren pèssimes, per exemple, treballaven 48 hores a la setmana i no tenien vacances. És llavors que es va constituir la Asociación de Empleados y Obreros (AEO) que a partir del 19 de juliol va canviar el nom a Sindicato Obrero de Aguas de Barcelona (SOAB), el qual es va fer càrrec de la direcció. L'empresa ràpidament va ser col·lectivitzada i el SOAB s'integrarà dintre del sindicat d'Aigua, Gas i Electricitat de la CNT (10).

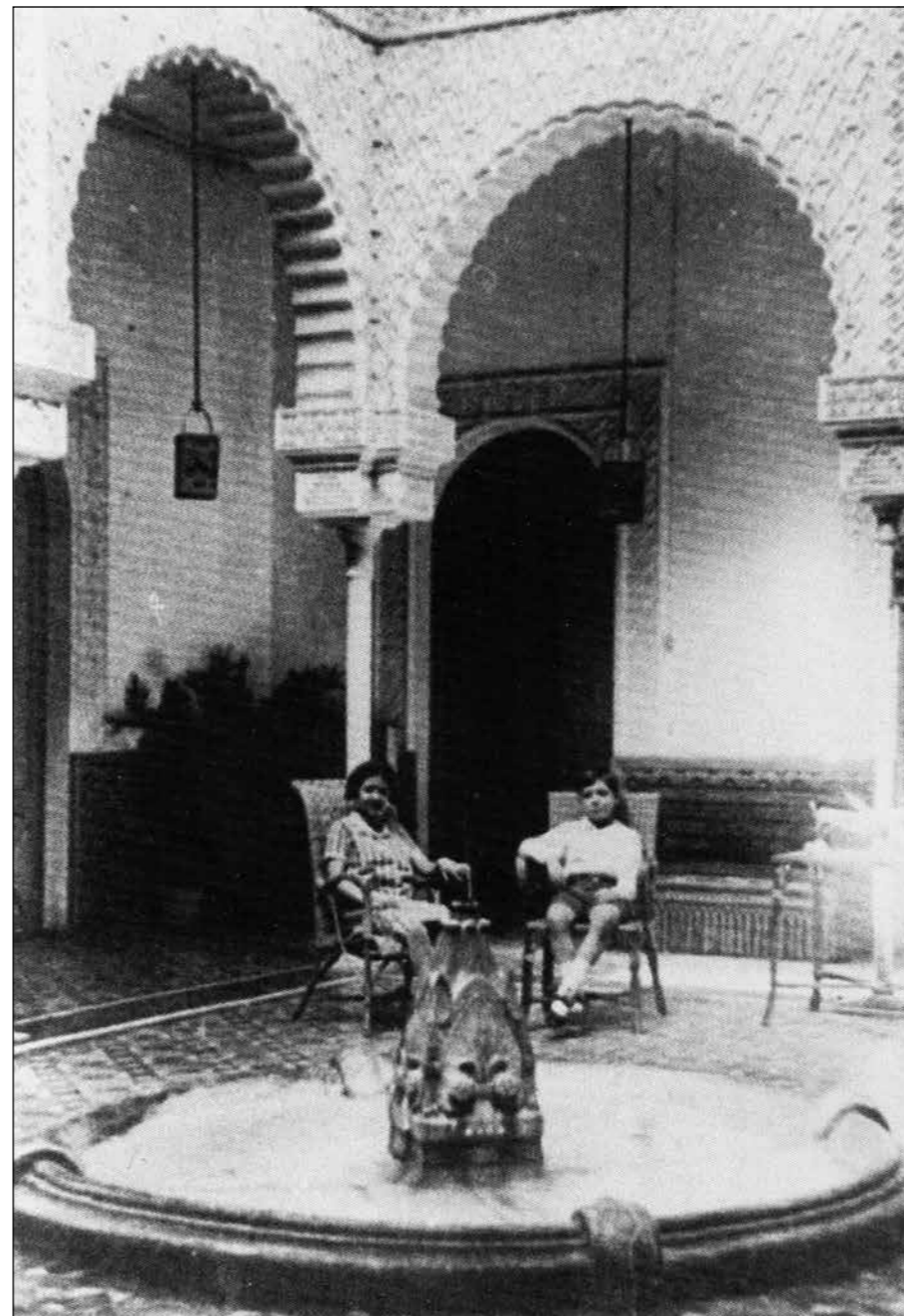
No és en aquest text que analitzarem la gestió de l'empresa col·lectivitzada una vegada passa a mans dels treballadors, sinó només alguns detalls del que va

Des de mitjans dels anys vint les condicions laborals dels treballadors de la Companyia eren pèssimes

passar a la finca de la Casa de les Altures al Baix Guinardó durant la Guerra Civil. Molt aviat, el 3 d'agost de 1936, el SOAB anunciava "convertir la torre dels terrenys d'Altures, coneguda vulgarment amb el nom de Torre del Director, en una colònia escolar permanent pels fills dels nostres companys al servei d'aigües" (11). Se li va posar el nom de Ferrer i Guàrdia, en homenatge al mestre racionalista. Sembla ser que es va projectar la colònia per tal de que la Casa de les Altures no fos ocupada per altres usos (12)

La inscripció era només pels fills dels treballadors de la Companyia. La inauguració estava prevista per el 31 d'octubre de 1936, amb activitats pels alumnes i els pares, però per motius que suposem que tenen a veure amb el devenir de la guerra, va ser suspès i es va haver d'inaugurar uns dies després. Desconeixem la quantitat de nens i nenes que formaven la colònia, però sí que van condicionar-se les habitacions en els tres pisos de la casa. L'escola-colònia seguia les directrius del CENU (Consell de l'Escola Nova Unificada), és a dir, de les escoles racionalistes i que amb l'espai que tenia la finca, més de 72.000 m², permetia fer moltes activitats a l'aire lliure.

Una de les màximes preocupacions del SOAB va ser la seguretat dels infants, per aquest motiu al novembre de 1937 i arran dels bombardeigs s'extremen les precaucions i la responsabilitat dels nens en el camí d'anada i tornada a la colònia. "Davant les circumstàncies perquè estem travessant i tenint en compte la responsabilitat que representa el tenir cura dels infants en acompanyar-los al Grup Escolar Ferrer i Guardia d'aquesta empresa, fem avinent als pares o familiars ...que a partir d'aquesta data, en llur interès no podem rellevar-los de dita

Nens al pati de la casa de les Altures, anys 1937-1938

responsabilitat de vetllar per la seguretat dels seus propis fills" (13). És a dir, es demana que siguin els propis pares els qui acompanyin als fills a l'anada i a la tornada. Cal tenir en compte que era una semi-colònia, per tant no es quedaven a dormir.

La empresa col·lectivitzada patia les conseqüències de la guerra, així el 1938 es queixava de què cada vegada augmentaven les baixes per mobilització cap el front, indicant que no podia complir amb tots els compromisos de subministrament d'aigua. Aquell any d'una plantilla de 799 empleats van mobilitzar-se 250. (14)

Una altra de les mesures que adopta el SOAB va ser la construcció d'un refugi antiaeri a la finca de la Casa de les Altures. Un atac a les bateries instal·lades al turó de la Rovira o al propi dipòsit representava un gran perill. Una vegada aprovada la seva instal·lació i adjudicada per aquesta

col·lectivitat l'empresa constructora Enric Remy, el 7 de juliol de 1937 es demana al Conseller d'Obres Públiques de la Generalitat "que havent-se d'efectuar les excavacions de la galeria en terreny de roca, serà necessari l'empleu d'explosius, havent-se de menester aproximadament i per a la totalitat de les obres, les quantitats següents: Natamina: 1000 quilos Detonadors: vint caixes de cent i Metxa: 3.000 metres" (15).

La zona de roca a què fa referència estaria pròxima a la plaça de la Font Castellana i a prop del carrer Thous. No tenim constància que arribés a fer-se aquest refugi, segurament per falta d'explosius i pel devenir de la guerra. Pensem que molts refugis a Barcelona projectats i autoritzats tampoc van arribar a acabar-se del tot i alguns ni tan sols van començar. Està pendent un estudi sobre els refugis antiaeris al Baix Guinardó, però tenim coneixement

que alguns estaven molt a prop del que es volia excavar a la finca de les Aigües. Concretament el més proper seria el del carrer Josep Ciurana, 10-12 a la cantonada amb el carrer Thous, una torre que ha sobreviscut miraculosament a l'especulació immobiliària. Aquesta dada resta encara per investigar. Però una informació més clara ens la donen els germans Valls, constructors d'aquesta zona i antics propietaris de l'escola Taulat als carrers Pere Costa i Francisco Manzano, aquest últim carrer desaparegut fa uns anys.

En unes obres dels anys noranta al carrer Thous, 12, al fer els fonaments per construir un edifici es van trobar una mena de claveguera inutilitzada, d'alçada d'uns dos metres, que baixava inclinat des del carrer Francisco Manzano cap al de San Cirilo i en direcció cap a la Ronda Guinardó i el carrer Lepant. Tots aquests terrenys que pertanyien a la SGAB van ser venuts en aquells anys noranta. Ràpidament el

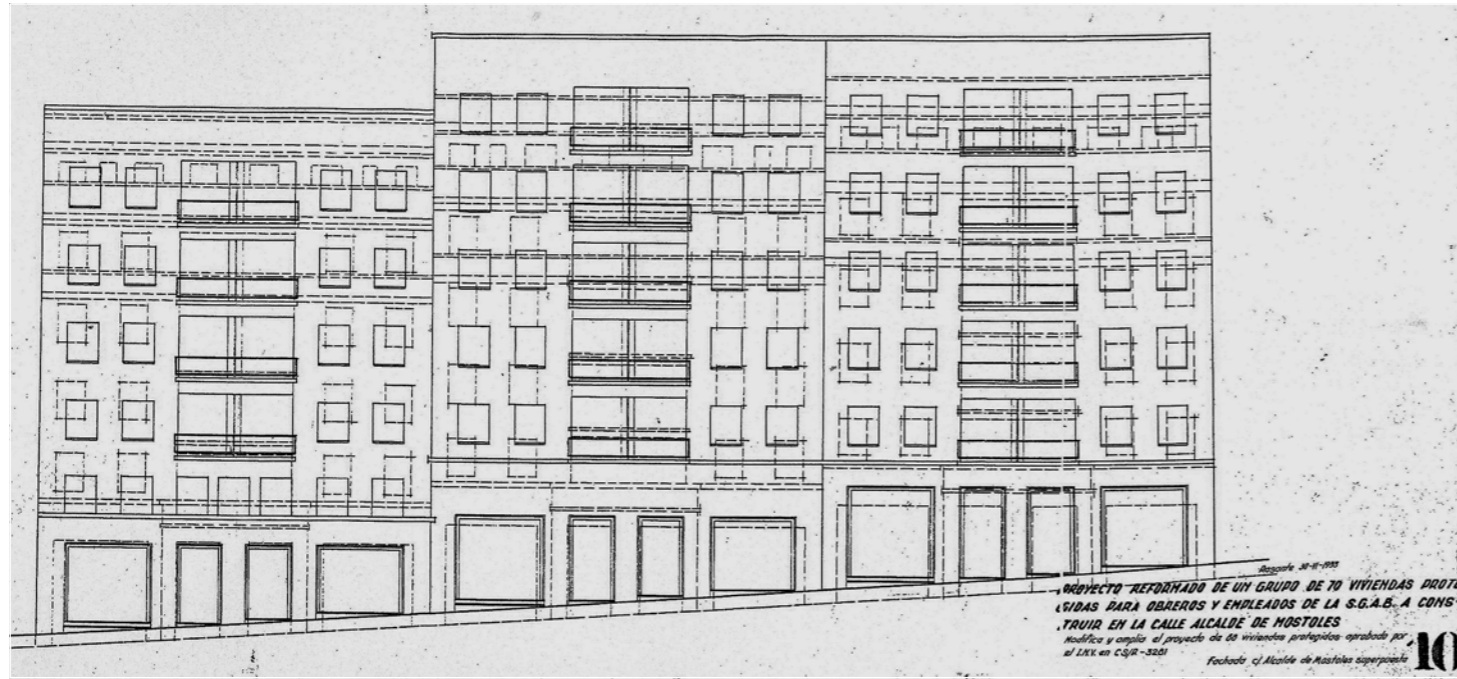
A partir del 19 de juliol el Sindicato Obrero de Aguas de Barcelona (SOAB) es va fer càrrec de la direcció de l'empresa

pare dels constructors i altres persones del barri, que van viure la guerra, van recordar que era el refugi que es va utilitzar durant la Guerra Civil. És molt possible que fos utilitzat pels nens de la colònia i que sortint per una porta lateral que hi havia al carrer Thous anessin a aquest refugi que es trobava en terrenys de la mateixa Companyia.

El traçat d'aquesta claveguera gegant en aquest punt i en forma inclinada cap a la dreita coincideix més o menys amb el camí-torrent de Lligalbé. El seu traçat en aquesta part va quedar inutilitzat quan la Companyia de les aigües va comprar aquests terrenys a la propietat de can Baró (16). Tot fa pensar que ho sigui i que va ser canalitzat en el seu dia per la Companyia.

Una dada significativa és que la SGAB disposava d'una casa al carrer San Cirilo, 2, per darrera de la caserna de la Guàrdia Civil i tocant al carrer Thous, on hi havia instal·lat quasi al final de la guerra un servei destinat als damnificats en els bombardeigs. Aquest fet és important ja que els vells de la zona recorden la presència de quàquers en aquell temps. Aquest grup religiós protestant, pacifista i humanitari, es va dedicar durant la Guerra Civil a ajudar els nens, refugiats, damnificats i de les escoles, repartint llet i pa.

De fet van treballar amb l'entitat Pro Infància Obrera, en línia anarcosindicalista, inclús creant colònies escolars per a nens refugiats. En aquest local del carrer San Cirilo repartien cada dia la llet i el pa, així

Projectes d'habitatges protegits per a obrers i empleats de la SGAB a construir al carrer Alcalde de Móstoles l'any 1950 obra de l'arquitecte Ramon Tort i Estrada

com també a la colònia Ferrer i Guàrdia a la finca de les Altures, com feien a tota la xarxa d'escoles i colònies del CENU (Consell de l'Escola Nova Unificada) (17).

La Dictadura

A finals de gener de 1939 una vegada que l'exèrcit feixista va entrar a Barcelona, els antics membres del Consell d'Administració de la SGAB van tornar a agafar la direcció de l'empresa i es van endur una sorpresa al comprovar que totes les instal·lacions estaven en perfecte estat de manteniment. El primer que van fer es posar-se a les ordres del general Franco i agrair totes les preservacions que havien fet durant la Guerra Civil, des del govern feixista, dels dipòsits i canalitzacions del subministrament de l'aigua de la Companyia. L'11 d'abril es nomena la Comissió Depuradora que va acomiadar els treballadors més destacats en el procés revolucionari, així com tots els contractats durant el període 1936-1939. Als lleials se'ls va concedir una paga extraordinària (18).

En aquesta nova etapa i després d'analitzar el perquè durant el període 1936-1939 molts dels empleats van formar part activa de la col·lectivització de l'empresa, es va iniciar una política de signe paternalista. Objectius socials tractaven de guanyar-se novament la plantilla. Així el 1947 es crea la Sociedad General Inmobiliaria de Barcelona (Aguasbar) que gestionarà les propietats urbanes que no eren necessàries per a l'exploració del servei. Una de les primeres accions de tipus social va ser la construcció de vivendes per als treballadors. Al Baix Guinardó es disposava de diverses finques per començar aquest objectiu social.

Les primeres construccions van tenir

Jardi situat al darrera de les vivendes de les Aigües al carrer de l'Alcalde de Móstoles en una imatge de l'any 1966

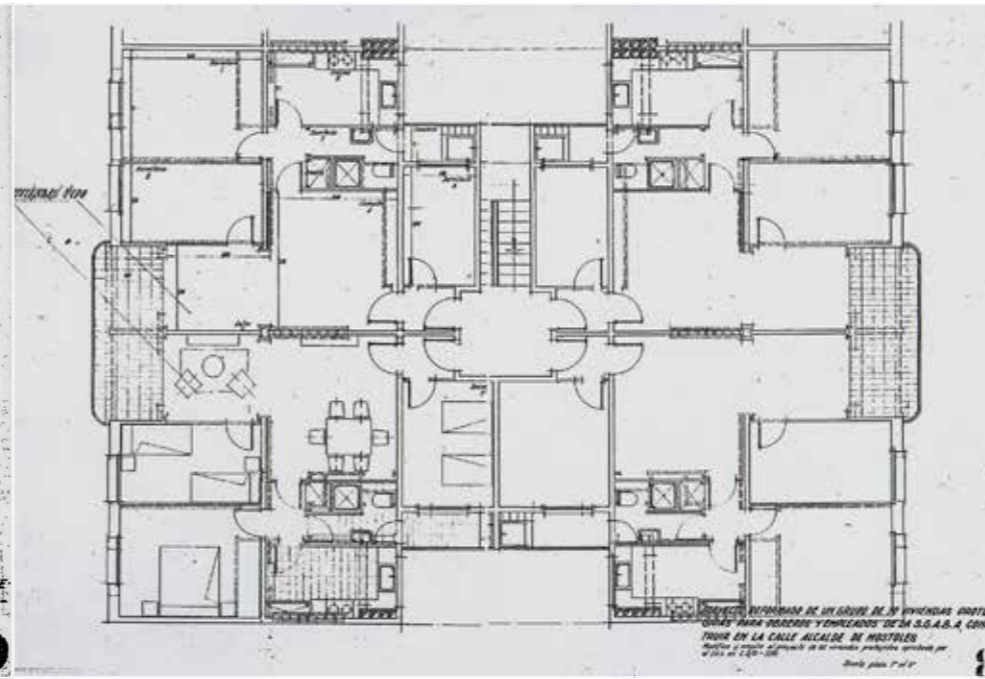
lloc l'any 1951 en diversos carrers: Praga, General Sanjurjo (actual Pi i Margall) i Alcalde de Móstoles. Totes elles van ser encarregades al prestigiós arquitecte Ramon Tort i Estrada (19). Al carrer Praga entre la plaça Alfons X i Camèlies van construir a totes dues bandes, ja que el carrer no existia, però només els de la dreta va ser els destinats als empleats. Els de Pi i Margall els números 93-95 i els 97-99 van ser destinats a funcionaris de l'Institut Nacional de Previsió i, els del davant números 106-108 i 110-112, a empleats de la Companyia.

Finalment els del carrer Alcalde de

L'11 d'abril es nomena la Comissió Depuradora que va acomiadar els treballadors més destacats del procés revolucionari

Móstoles, tres edificis iguals que van dels números 47 al 51, van ser totalment per treballadors de les Aigües. És un projecte especial denominat d'habitatge col·lectiu amb el títol de "Viviendas protegidas: 70 viviendas para obreros y empleados de la SGAB" (20).

Aquests pisos tot i construir-se l'any 1951 no van poder ser ocupats fins l'any 1954. El motiu, una sequera que va passar en aquells anys amb restriccions d'aigua va crear un conflicte amb el Governador Civil. Aquest havia prohibit a la Companyia d'Aigües no cobrar el mínim als usuaris. L'empresa no en va fer cas i van empresonar el president i el director. L'origen d'aquesta situació venia donada per la recent vaga de tramvies a conseqüència de la pujada de les tarifes. Les autoritats franquistes preveient una possible nova revolta pel pagament de l'aigua no va deixar a la Companyia tornar a cobrar el mínim fins

l'arquitecte Ramon Tort i Estrada

Equip de futbol d'Aigües de Barcelona al camp de l'Europa als anys seixanta. El penúltim per la dreta és Angel Navarro, massatgista de l'equip

a la fi de les restriccions. El càstig encara va anar més enllà i fins l'any 1954 no va donar permís per habitar els edificis construïts al carrer Alcalde de Móstoles.

Com dèiem abans, l'edifici del número 47 va ser pel administratiu i el números 49 i 51 pels "obers", tal era la denominació que utilitzava en aquell moment la Companyia. L'accés es va fer mitjançant sorteig i només per a casats amb fills o parelles joves en previsió de tenir-los. Eren de lloguer amb preus molt baixos. L'any 1967 pagaven 190 pessetes, com si avui paguéssim 150 € més o menys. Els pisos els van vendre l'any 1986 a molt bon preu en relació al mercat. José Luis Pérez, jubilat, que viu encara en aquests pisos, ens diu que "ens van treure els porters que pagava la Companyia, després de vendre'ns els pisos pagàvem més de comunitat que el que pagàvem fins llavors de lloguer".

Una de les particularitats d'aquests pi-

sos és que el terreny està sobre la llera del torrent de Delemús. És per aquest motiu que la part dels baixos pateixen molts problemes d'humitat des de l'inici. A la part de darrera la Companyia va deixar un terreny ampli enjardinat i amb espais d'esbarjo per als nens. Per la part de la dreta, tocant una paret llarga, discorria el mencionat torrent que anava a sortir per l'actual passatge de l'Encarnació.

Actualment una part important de tots aquests pisos socials que va construir la Companyia pels seus empleats ja no hi viuen treballadors en actiu. La meitat, més o menys, els van vendre els titulars o els hereus i, l'altra meitat, encara hi viuen exempleats jubilats.

Altres temes socials de l'empresa durant la Dictadura van ser guarderies gratuïtes per als fills dels treballadors, així com el finançament d'un equip de futbol denominat *Aigües de Barcelona*, que en-

trenava i competia als camps de l'Europa i del Martinenc. Precisament Àngel Navarro, empleat que vivia en un dels pisos que va fer la Companyia al carrer Alcalde de Móstoles, va ser el massatgista de l'equip entre els anys 1955 i 1961 (21).

NOTES:

- 1) Amb la modalitat de comptador, dipòsit d'aforament (entrada d'un cabal constant d'aigua al dipòsit d'un immoble situat generalment a la part alta) i venda a perpetuïtat. Martín, Manuel, *Aigües de Barcelona. 150 anys de servei de la ciutat (1867-2017)*, AGBAR Fundació, Barcelona, 2017, pàg. 40
- 2) Llibre d'Actes de las Juntas Generales d'Accionistas de la SGAB. Volum 3 pàg. 21 Memòria 1934
- 3) Actes del Consell d'Administració. Volum 2 pàg. 13. Any 1935. En les cites literals hem mantingut la grafia original
- 4) Ídem pàg. 13
- 5) L'Acta d'on hem extret aquesta cita és del febrer de 1935 de la Junta Anual del Consell d'Administració, pàg. 14
- 6) L'edifici al qual fa referència estava al mig de l'actual Ronda del Guinardó, una mica més enrere del carrer Lepant just en línia per on passava el camí de la Llegua i el torrent de Lligalbé. Aquesta casa-caserna va estar en actiu fins a principis dels anys setanta del segle passat, on els guàrdies civils i un *cabo mayor* o sergent, vivien amb les seves famílies i depenien de la central que es trobava, i actualment segueix, a la travessera de Gràcia, a l'alçada del carrer d'Hipòlit Lázaro
- 7) Josep Garí i Gimeno va ser un directiu important de la Companyia, a l'inici de la Guerra Civil era el conseller delegat, segon càrrec després del president
- 8) Actes del Consell d'Administració. Volum 2, 1935, pàg. 14-15
- 9) Ídem pàg. 15
- 10) web de l'Associació de Treballadors d'Aigües de Barcelona (www.atab.cat). Veure també Leval, Gaston; Souchy, Agustín i Cano Ruiz, B., *La obra constructora de la revolución española*, Ed. Ideas, Mèxic 1982
- 11) Nota de Servei núm. 8 del SOAB, capsa 10998, Período Rojo, Arxiu de la Societat General d'Aigües de Barcelona. La colònia era responsabilitat del Comitè Obrer d'Incautació però també de la Conselleria de Cultura de la Generalitat
- 12) Martín, Manel *Aigües de Barcelona. 150 anys de servei de la ciutat (1867-2017)*, AGBAR Fundació, Barcelona, 2017, pàg. 116
- 13) Nota de servei núm. 71 del 8 nov. 1937, capsa 10998, Período Rojo, Arxiu de la Societat General d'Aigües de Barcelona
- 14) Carta del 15 juny 1938 al president del Consell General d'Indústria, Higiene i Sanitat, capsa 10998, Período Rojo, Arxiu de la Societat General d'Aigües de Barcelona
- 15) Dirigida al Honorable Sr. Conseller d'Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya
- 16) Aquesta inclinació coincideix amb el mapa de Pere Falqués (1887) en què el torrent passava molt a prop de la masia de Can Velez (Torre Velez)
- 17) Carta del SOAB als Serveis Unificats de Catalunya del 21 nov. 1938, capsa 10998, Período Rojo, Arxiu de la Societat General d'Aigües de Barcelona. També Serra, Rosa, *L'ajuda humanitària dels quàquers als infants de Catalunya durant la Guerra Civil 1936-1939*, Tesi Doctoral, Universitat de Girona, 2006
- 18) Aquest compromís adquirit amb el règim franquista, concretament el 15 de setembre de 1936, fou una assignació d'un milió de pessetes a l'exèrcit vencedor, que va ser destinat a la construcció d'una residència militar per oficials a la Diagonal, al número 666 davant mateix de El Corte Inglés a la plaça Reina Maria Cristina. Nota 126 de Martín, Manel *Aigües de Barcelona...* op. cit. pàg. 159, ACA, Actes del Consell d'Administració del 11 d'abril de 1939 Vol. 3
- 19) En aquells moments director de la revista *Cuadernos de Arquitectura*, que donava suport a projectes innovadors com els edificis del taller d'Oriol Bohigas
- 20) Revista *Cuadernos de Arquitectura* núm. 18 pàg. 22-25, Colegio Oficial de Arquitectos de Catalunya y Baleares, Barcelona, 1954
- 21) Veure revista EL POU núm. 5, desembre 2015 pàgs. 26-29